

УДК 378+364

АНАЛІЗ СТАНУ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ, НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ У СУЧАСНИХ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Л. Г. Цибулько

Стаття присвячена вивченню стану розробленості проблеми соціалізації, навчання і виховання дітей-сиріт в українських наукових дослідженнях за останні 10 років методами теоретичного аналізу, синтезу, узагальнення, конкретизації, систематизації монографій та авторефератів з проблеми. Результатом дослідження є визначення стану розробленості проблеми як недостатнього, з прогалинами, що вимагає подальших досліджень. Практичним значенням статті є узагальнення сучасних розробок для використання практиками і опори на них науковців. Стаття показала розрізненість наукових досліджень і необхідність розробки комплексної програми, координації наукових досліджень на її перспективу розв'язання в науковому плані.

Ключові слова: сирітство, стан розробленості проблеми, соціальне сирітство, сімейні форми опіки, дитячі будинки.

Постановка проблеми. Визначення стану дослідженості проблеми соціалізації дітей-сиріт в останніх вітчизняних наукових дослідженнях пов'язуємо із збільшенням сирітства в Україні внаслідок військового конфлікту на Донбасі; трудової міграції батьків за кордон через погіршення матеріального становища сімей і безробіття для забезпечення гідного життя своїм дітям та сім'ям; появою дистантних сімей, які вирішують матеріальні проблеми дітей, але позбавляють їх сімейного виховання і оточення. У зв'язку з цим важливо з'ясувати, чи відповідає стан наукових розробок в галузі навчання, виховання і соціалізації дітей-сиріт їх сучасним проблемам, що є перспективним напрямком подальших досліджень.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема соціалізації дітей-сиріт завжди була в колі уваги науковців, державних і громадських діячів, народної педагогіки. Можна пригадати теорію та практичний досвід І. Г. Песталоцці, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського,

М. Монтесорі та ін., благодійність українських князів щодо створення сирітських будинків, привчання дітей до ремесел, спільний догляд сиріт в громаді, хрещеництво, патронат на селі тощо. Всі ці теоретичні і практичні доробки склали базу для боротьби з біологічним та соціальним сирітством у сучасній Україні. У зв'язку з підписанням Україною Конвенції про права дитини з 1998 р. стали з'являтися і в нашій країні перші прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, соціальні гуртожитки, дитячі селища «SOS-Кіндердорф», сімейний патронат, соціальні будинки по типу сім'ї. Але останні 10 років боротьби з соціальним і біологічним сирітством відрізняються від періоду становлення сімейних форм опіки, характеризуються поступовим скороченням видатків на соціальну сферу і працюючих фахівців при збільшенні соціальних проблем суспільства, переведенням соціальних працівників на фінансування мізерних місцевих бюджетів при залишенні їм всіх функцій і професійних завдань, нормативів роботи, що унеможливило попередній обсяг і якість соціальної роботи. Тому актуальним є аналіз сучасних наукових розробок з проблеми для з'ясування їх відповідності проблемі сирітства в нашій країні, визначення шляхів її вирішення в часи, коли ані соціальних працівників, ані соціальних педагогів у нашій країні не було.

Метою статті є теоретичний аналіз, спрямований на виявлення стану розробленості сучасних, за останні 10 років, авторефератів дисертацій з проблеми навчання, виховання і соціалізації дітей-сиріт в нашій країні. Завданнями статті є: 1) визначення стану розробки соціалізації, навчання і виховання дітей-сиріт в українських наукових дослідженнях; 2) виділення перспектив розробки даної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, у даному контексті слід виділити роботу О. О. Коваленко [5], в якій досліджувалося соціальне сирітство як соціокультурний феномен. Це є перше наукове визначення цього поняття. «Соціальне сирітство» автором трактовано як особливий стан дитинства, обумовлений його місцем за умов певної соціальної структури, у системі соціальних відносин суспільства, що передбачає розглядання усіх дітей, які залишилися без належної опіки та виховання, поза залежністю від соціального статусу батьків. На основі цього у соціокультурній перспективі соціальне сирітство характеризується послабленням поля соціального контролю з боку базисних соціальних інститутів (сім'ї, школи), порушенням процесу міжпоколінної та міжособистісної комунікації, обмеженням доступу до необхідних ресурсів та

можливостей індивідуального розвитку. Відзначимо, що даний процес є характерним для внутрішньо переміщених осіб, яких вже більше 1,5 млн. осіб в Україні, сімей трудових мігрантів, дітей загиблих в зоні військового конфлікту, з яких на облік у школі ставляться сьогодні для проведення індивідуальної та корекційної роботи лише діти трудових мігрантів і діти загиблих [9]. Повертаючись до проблеми соціального сирітства, відзначимо роботу Ю. С. Крикун [6], який, вивчаючи звичаєве право українців у 1920-х - на початку 1930-х років, розкрив специфіку окремих звичаїв, зокрема опіки над неповнолітніми сиротами, вдовами. Цінним є опіка над сиротами як окремих напрям звичаєвого права і виділення цієї категорії дітей в окрему групу для підтримки та допомоги в громаді. Впродовж теми доречно згадати Н. М. Касьянову [3], яка в своїй роботі досліджувала боротьбу з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі (1943-1953 рр.). Автором встановлено основні причини виникнення досліджуваних негативних соціальних явищ, визначено масштаби даної проблеми, проаналізовано законодавчу та розпорядчу базу роботи органів радянської влади, спрямованої на боротьбу з безпритульністю, бездоглядністю та злочинністю, розглянуто основні методи ліквідації цих явищ, наведено загальну характеристику владних структур, основним завданням діяльності яких було усунення їх негативних проявів і стабілізації ситуації у регіоні щодо рівня дитячої безпритульності та правопорушень. У роботі досліджено діяльність спеціальних дитячих виховних установ цього періоду для категорії дітей із статусом діти-сироти та бездоглядні, а також призначених для утримання неповнолітніх правопорушників і злочинців, визначено роль громадськості у справі допомоги дітям вулиці. Автором проаналізовано стан матеріального забезпечення знедолених дітей, охарактеризовано соціально-побутові умови їх життя, а також розкрито особливості організації навчально-виховного процесу у спеціальних дитячих установах, показано специфіку дозвольного життя вихованців.

Так, І. В. Ченбай [10] вивчав становлення і розвиток в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (40-і роки ХХ ст. - поч. ХХІ ст.). Автором досліджено історико-педагогічний аналіз процесу становлення та розвитку в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з 1940-х р. до початку ХХІ ст. На підставі теоретичних узагальнень даних архівних та опублікованих джерел, вивчення наукової літератури та статистичних даних автором

уперше цілісно висвітлено історичний шлях становлення та розвитку форм усиновлення, опіка, піклування, патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу. В роботі висвітлено питання організації соціально-педагогічної роботи з сім'ями, де виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Охарактеризовано напрями діяльності неурядових організацій різних історичних періодів, які здійснюють реалізацію програм із підтримки сімейних форм виховання. Отже, подолання сирітства можливе в різноманітних формах в Україні і воно не є вироком для дитини в плані реалізації її права на виховання і розвиток у сім'ї.

Таким чином, для розуміння сутності і причин соціального сирітства було здійснено певні системні кроки для боротьби з цим явищем в сучасній Україні. Система простежується в спадковості часових періодів досліджень, їх тематиці, зв'язку з сьогоденням, показу історичних форм сімейної опіки сиріт та умов їх існування та підтримки. Вважаємо перспективними напрямками подальших наукових досліджень з цього питання як координацію досліджень з проблеми, так і їх розвиток за шляхом поглиблення і спеціалізації. Відзначимо, що відсутні дослідження, які б зверталися до узагальнення досвіду подолання цієї проблеми В. Сухомлинським, Г. Гмайнером, М. Монтессорі, І. Песталоцці, А. Макаренком та іншими видатними педагогами. В Україні всиновлюють лише психічно здорових дітей.

Відзначимо, що окремим важливим питанням соціально-педагогічної роботи є соціальна адаптація дитини-сироти в новому сімейному і дитячому оточенні. І, окрім робіт І. В. Пеші та Г. В. Бєвз, мало хто спробував свої сили в напрямку подальшої розробки проблеми. То були соціально-педагогічні та психологічні шляхи. Цінним в цьому плані як продовження ідеї соціально-педагогічних та психологічних умов для виховання і розвитку дітей-сиріт є робота Л. Ю. Кримчак [7] на тему «Соціально-педагогічні умови адаптації учнів-сиріт до навчання в професійно-технічних навчальних закладах», в якій конкретизовано та поглиблено теоретичні уявлення щодо сутності, змісту, структури та функцій процесу адаптації учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ. Автором доведено необхідність створення для учнів-сиріт соціально-педагогічних умов, які сприятимуть їх саморозвитку та самовдосконаленню. У роботі розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено соціально-педагогічні умови адаптації учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ, які враховують особливості цієї молоді, її власний досвід, базуються на комплексному,

міждисциплінарному, індивідуальному, особистісно-зорієнтованому й особистісно-гуманістичному підходах, і реалізуються через соціально-педагогічну технологію, підґрунтям якої є психолого-педагогічний супровід і гуманізація стосунків в системі «викладач - учень – сирота». Але сьогодні соціальні педагоги є навіть в дитячому садочку, загальноосвітньому навчальному закладі, сироти стоять на внутрішньому шкільному обліку і досліджень щодо їх адаптації, профорієнтації, особистого розвитку не проводилося досі. І. В. Кулик [8] у своїй роботі «Формування основ культури родинних взаємин учнів 1-4 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності» визначила теоретичні засади та практичний стан проблеми культури родинних взаємин, розробила критерії оцінювання та показники сформованості культури таких взаємин в учнів I–IV класів шкіл-інтернатів. За результатами проведеного автором теоретичного аналізу джерел виявлено її компоненти, а саме: цільовий, змістовий, організаційно-процесуальний, які у реальному виховному процесі є взаємопов'язаними та взаємозалежними. У роботі визначено, експериментально перевірено, доведено ефективність умов, які сприяють підвищенню сформованості культури родинних взаємин у позаурочній діяльності: усвідомлення вихованцями норм і цінностей культури родинних взаємин, збагачення змісту позаурочної діяльності вихованців у процесі включення їх у родинні взаємини (формування елементів культури родинних взаємин у взаємостосунках брати - сестри, теоретична та методична підготовка вчителів і вихователів початкових класів до роботи з родичами вихованців, організації їх педагогічної співпраці).

У наукових дослідженнях останніх років почали розглядатися питання соціалізації дітей в спеціальних установах для дітей. Л. Г. Голиш [2] дослідила в історичному аспекті функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943-1950 рр. Уперше у вітчизняній історичній науці проведено типологізацію даних установ за їх функціональним призначенням, особовим складом вихованців і специфікою діяльності. Автором досліджено суспільні умови, нормативно-правову базу й організаційне забезпечення роботи установ для дітей з особливим соціальним статусом і потребами, узагальнено статистичні дані щодо формування мережі спецдитустанов, динаміки їх контингенту. Уперше схарактеризовано умови утримання вихованців, показано об'єктивні труднощі функціонування установ для особливих категорій неповнолітніх громадян, розкрито роль спеціальних дитячих установ у соціальній реабілітації дітей і підлітків, що постраждали

внаслідок війни. Л. В. Кальченко [3] в роботі «Педагогічні умови соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх» уперше обґрунтувала педагогічні умови соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх на підставі ідеї комплексного соціально-педагогічного супроводу процесу соціального захисту, що базується на міждисциплінарному, індивідуально орієнтованому й адаптаційному підходах. Автором обґрунтовано технологію впровадження розробленого комплексу педагогічних умов соціального захисту бездоглядних дітей у притулках, встановлено критерії визначення ефективності досліджуваного процесу, удосконалено ідеї гуманістичної педагогіки щодо організації соціальної взаємодії та спілкування педагогів-вихователів і вихованців притулків. Уперше проаналізовано організаційно-змістові компоненти соціально-захисної діяльності притулків для дітей, розглянуто змістовно-технологічні компоненти підготовки педагогічних працівників притулків до соціального захисту бездоглядних дітей і підготовки кандидатів у прийомні батьки, майбутніх батьків-вихователів. В роботі описано форми соціально-психолого-педагогічної роботи з бездоглядними дітьми, спрямовані на їх захист, удосконалено положення про соціальний захист бездоглядних дітей у притулках як категорії соціальної педагогіки. Практичну цінність роботі надають визначені функції педагогічних працівників притулку, які здійснюють соціально-захисну діяльність. Відзначимо, що завжди є діти-сироти, особливо починаючи з підліткового віку, яких не можна всиновити чи забрати в прийомну сім'ю, які складні і важковиховувані. Для них в світі існують інші форми опіки, аніж сімейні, але по типу сім'ї. Так, М. С. Доннік [1] досліджувала соціалізацію молоді, позбавленої батьківського піклування, в умовах соціального гуртожитку, що є першим кроком в цьому напрямку теоретичного обґрунтування проблеми в Україні. Хоча існують сьогодні і соціальні гуртожитки, і соціальні будинки, але теоретичного обґрунтування вони досі не мали, вивчався практиками лише досвід таких будинків в Чехії, Російській Федерації, Німеччині, який поширювався такими відомими міжнародними організаціями, як ЮНІСЕФ, «HAPPY KIDS», «SOS – Кіндердорф». Автором уперше розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено систему соціально-педагогічної діяльності соціального гуртожитку, спрямовану на соціалізацію молоді, позбавленої батьківського піклування. На основі цього дослідження набули подальшого розвитку соціально-педагогічні засади впливу

соціально-виховного середовища на становлення та розвиток вихованців інтернатних закладів. В роботі вдосконалено форми та методи соціально-педагогічної діяльності з особами-сиротами та молоддю, яка позбавлена батьківського піклування.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. На основі викладеного можна зробити такі висновки:

1. Потрібні сучасні дослідження щодо соціалізації дітей-сиріт за комплексним планом. Ця проблема вже не є такою ваговою для науковців, дослідження не є скоординованими і є різноплановими за часом, тематикою, віком дітей. Замало досліджень щодо сутності сучасного сирітства та його причин, різноманітних умов, форм і шляхів його подолання.

2. Сучасні дослідження подолання сирітства стосуються як історичних, так і сучасних аспектів вирішення проблеми. Але замало досліджень, які розкривають традиційні українські шляхи подолання сирітства.

3. Приділяється увага окремим сучасним формам подолання сирітства, але більшість сучасних форм (дитячі селища, патронат тощо) не є предметом уваги науковців.

4. Більшість досліджень спрямована на соціально-педагогічні умови подолання сирітства, формування культури сімейних взаємин, але особливості, форми і методи, зміст навчання і виховання дітей-сиріт, позбавлених найсильнішого фактору соціалізації – сім'ї, не є предметом уваги науковців.

5. Відсутні дослідження в персоналіях і порівнянні, управлінні освітою щодо узагальнення досвіду подолання сирітства.

Отже, потрібна спеціальна наукова комплексна програма щодо наукового дослідження соціалізації, навчання і виховання дітей-сиріт для вироблення обґрунтованих рекомендацій і плану зменшення шкоди сирітства на розвиток дитини, що і є важливою перспективою подальших наукових досліджень.

Література

1. Доннік М. С. Соціалізація молоді, позбавленої батьківського піклування, в умовах соціального гуртожитку: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / М. С. Доннік ; ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». — Луганськ, 2011. — 20 с.
2. Голиш Л.Г. Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943 - 1950 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л.Г. Голиш; Черкас. Нац. Ун-т ім. Б.Хмельницького. — Черкаси, 2007. — 20 с.

3. Кальченко Л.В. Педагогічні умови соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Л.В. Кальченко; Луган. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — Луганськ, 2009. — 20 с.
4. Касьянова Н.М. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі (1943 - 1953 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н.М. Касьянова ; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2010. — 19 с.
5. Коваленко О.О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 / О.О. Коваленко; НАН України. Ін-т соціології. — К., 2006. — 17 с.
6. Крикун Ю.С. Звичаєве право українців у наукових дослідженнях 1920-х - на початку 1930-х років: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Ю.С. Крикун ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2009. — 20 с.
7. Кримчак Л. Ю. Соціально-педагогічні умови адаптації учнів-сиріт до навчання в професійно-технічних навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Л. Ю. Кримчак ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». — Луганськ, 2011. — 20 с.
8. Кулик І.В. Формування основ культури родинних взаємин учнів 1-4 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07/ І.В. Кулик ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2009. — 20 с.
9. Трубавіна І.М. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації : монографія / Трубавіна І.М., Галустьян Ю.М., Шваб І.А. та ін./ за ред. К.Б.Левченко.- К.: УІСД, 2006. – 63 с.
10. Ченбай І. В. Становлення і розвиток в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (40-і роки ХХ ст. - поч. ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / І. В. Ченбай ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». — Переяслав-Хмельниц., 2010. — 20 с.

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ РАЗРАБОТАННОСТИ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ, ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ-СИРОТ В СОВРЕМЕННЫХ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Л. Г. Цыбулько

Статья посвящена изучению состояния разработанности проблемы социализации, обучения и воспитания детей-сирот в украинских научных исследованиях за последние 10 лет методами теоретического анализа, синтеза, обобщения, конкретизации, систематизации монографий и авторефератов по проблеме. Результатом исследования является определение состояния разработанности проблемы как недостаточного, с пробелами, что требует дальнейших исследований. Практическим значением статьи является обобщение современных разработок для использования практиками и опоры на

них учених. Стаття показала розрозненість научних досліджень і необхідність розробки комплексної програми научного дослідження проблеми, координації научних досліджень на перспективу її рішення в научному плані.

Ключевые слова: сиротство, состояние разработанности проблемы, социальное сиротство, семейные формы опеки, детские дома.

ANALYSIS OF THE STATE OF ELABORATION OF THE PROBLEM OF SOCIALIZATION, EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN-ORPHANS IN MODERN PEDAGOGICAL RESEARCHES

L. G. Tsybulko

The article is devoted to the study of the state of elaboration of the problem of socialization, education and upbringing of children-orphanes in Ukrainian scientific researches by means of using the methods of theoretical analysis, synthesis, generalization, concretization and systematization of monographs and abstracts devoted to the problem in the course of the last 10 years.

The purpose of this paper is the theoretical analysis aimed at identifying the state of elaboration of the modern dissertation abstracts on the problem of socialization, education and upbringing of children-orphanes in our country during the last 10 years.

The objectives of the article are the following:

1) Identification of the state of elaboration of socialization, education and upbringing of children-orphanes in Ukrainian scientific researches; 2) highlightment of the prospects of elaboration of this problem.

The result of this research is determination of the state of elaboration of the problem as insufficient, with defects, that requires further researches.

The practical value of the article is summary of the modern researches devoted to the problem of investigation made by practitioners and supporting scientists.

The article showed the following:

modern researches of overcoming orphanhood concern both historical and modern aspects of solving the problem;

attention is paid to separation of contemporary forms of overcoming orphanhood, but most of the modern forms are not the subject of attention of our researches;

a special scientific complex of program of socialization, education and upbringing of children-orphanes for elaborating grounded recommendations and a plan of harm reduction of orphanhood on the child's development should be created.

Key words: Orphanhood, state of elaboration of the problem, social orphanhood, family-based care, orphanages.

Цибулько Людмила Григорівна – завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», доктор педагогічних наук, доцент (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: luda.czibulcko@yandex.ru

Tsybulko Lyudmila Grygorivna – Head of the Department of Social Pedagogics and Social Work of SHEE «Donbas State Pedagogical University», Professor of the Department of Social Pedagogics and Social Work, Doctor of Pedagogical Sciences (Slovyansk, Ukraine). E-mail: luda.czibulcko@yandex.ru.

УДК 378.046 – 051:005.6

МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

А. І. Чаговець

У статті обґрунтовано засади моніторингу якості дошкільної освіти в умовах післядипломного освітнього процесу, побудованого на засадах інтеграції освіти, та організаційно-педагогічні умови моніторингу якості професійної підготовки вихователів дошкільних навчальних закладів у системі післядипломної освіти.

Ключові слова: моніторинг, педагогічний моніторинг, моніторинг професійної підготовки, рейтингова система, тестування, моніторинговий супровід, педагогічна діагностика.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Трансформація соціальних, економічних та політичних сфер в державі, які відбулися протягом останніх десятиліть, потребують вирішення нагальних питань реформування національної системи вищої освіти, а саме зростання інтелектуального та духовного потенціалу суспільства, підготовки нового покоління педагогічних працівників, які відповідатимуть вимогам державних завдань. Вирішення нових вимог сучасної освітньої системи, а саме її орієнтування на Болонський процес, необхідно супроводжувати суттєвими змінами в педагогічній теорії та практиці навчального процесу. Вважаємо, що одним із напрямів щодо забезпечення підготовки фахівців педагогічної справи до виконання